

ҚР ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕС СЕКТОРЫНЫҢ ПОСТПАНДЕМИЯ КЕЗЕҢІНДЕГІ ДАМУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Казиева Л.Ж., Шаяхметова Ә.

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті ҚЕ АҚ, Талдықорған қ.

E-mail: klg768@mail.ru

Бұл мақалада Covid-19 пандемиясының Қазақстанның шағын және орта бизнесіне әсері қарастырылады. Осы мақаланың мақсаты шағын және орта бизнесті дамыту және мемлекеттік қолдау шараларын талдау болып табылады.

Тірек сөздер: Шағын және орта бизнес, пандемия, дағдарыс, экономика, экспорт, сұраныс

В этой статье рассматривается влияние пандемии COVID-19 на малый и средний бизнес Казахстана. Целью данной статьи является анализ развития и меры государственной поддержки малого и среднего бизнеса.

Ключевые слова: Малый и средний бизнес, пандемия, кризис, экономика, экспорт, спрос

This article examines the impact of the COVID-19 pandemic on small and medium-sized businesses in Kazakhstan. The purpose of this article is to analyze the development and measures of state support for small and medium-sized businesses.

Keywords: Small and medium-sized businesses, pandemic, crisis, economy, exports, demand

Шағын бизнес кез-келген мемлекеттің экономикасын дамытудың маңызды сегменттерінің бірі болып табылады, бірақ ол қазіргі кездегі тұрақсыз экономикалық жағдайлардың әсерінен қоршаған орта факторларының әсеріне ұшырайды (экономиканың барлық секторларының өзара тәуелділігі, геосаяси қарама-қайшылықтар, пайдаланылатын материалдар мен ресурстарға бағаның өсуі, өнімге немесе өндіріс технологиясына технологиялық өзгерістердің қажеттілігі, нарықтық баға мен бағалық емес бәсекелестік), ағымдағы және ұзақ мерзімді қаржыландыруға қажеттілік және т.б.) және пандемияның таралуының қазіргі жағдайында неғұрлым күрт көрінгендей, экономикада ғана емес, сонымен қатар өмірдің барлық салаларында практикалық болып табылатын болжанбайтын оқиғаларға осал. Вируспен күресудің жаһандық күш-жігеріне қарамастан, ол медициналық дағдарыстан бастап бизнес дағдарысына дейін кең тарала бастады.

Дағдарыстар ұйымдардың дамуының барлық кезеңдеріне тән және оларды күрделі және белгісіз жағдайларда белсендіруге болады, алайда проблемалардың өсуі, шағын бизнестің мерзімінен бұрын жабылуына дейін, дағдарысты басқарудың тиісті стратегияларының жоқтығын растады, өйткені, әдетте, шағын кәсіпорындар өз клиенттеріне, жеткізушілеріне, қызметкерлеріне қатты тәуелді болады. жаңа құндылықты құрудың бірыңғай тізбегінде – сондықтан бизнес-процестерді уақытша тоқтата тұру жағдайында, оның ішінде логистикадағы сәтсіздіктер, шағын бизнес айтарлықтай жергілікті дағдарыстарға тап болады.

Экономикалық белгісіздіктің шағын бизнеске әсері корпоративті бизнеске қарағанда анағұрлым маңызды. Бұл тұжырымның негіздемесі-шағын бизнестің қызметі нарықтық факторларға жедел жауап беруге бағытталған, бұл бір жағынан нарықтық тенденцияларға көбірек сезімталдыққа әкеледі, бірақ екінші жағынан, оның өліміне әкелетін тез өзгерістерден қорғайтын әлеуеті жоқ бизнеске ұзақ мерзімді қауіп төндіреді.

Шағын және орта бизнес-әлемдік экономиканың маңызды қозғаушы күші. Бірақ коронавирустан кейін қанша компания бұрынғы қалпына тұра алады-қазір ешкім айта алмайды. ЭЫДҰ деректері бойынша, көптеген елдерде ШОБ кәсіпорындарының жалпы

санының үштен біріне жуығы пандемия басталғаннан кейін үш ай ішінде банкротқа ұшырауы мүмкін, ал олардың өміршеңдігі дағдарыстан кейінгі кез келген қалпына келтіру үшін шешуші мәнге ие болады: ШОБ-қа жаһандық Жұмыспен қамтудың үштен екісі және әлемдік ЖІӨ-нің жартысы келеді. Дағдарыс кезінде оларды қорғай алмау бүкіл әлемдік экономикаға қауіп төндіруі мүмкін. Коронакризис жағдайында үкіметтер табысқа жету мүмкіндігін арттыру үшін төрт бағытта белсенді шаралар қолдана алады. Біріншісі – ШОБ-тың мемлекеттік қолдауға қол жеткізуін жеңілдету, екіншісі- ШОБ-пен өзара іс-қимылдың тиімді экожүйесін қамтамасыз ету. Үшіншісі-өмір сүру мақсатында қысқа мерзімді қолдау ғана емес, ұзақ мерзімді перспективада тұрақтылық пен бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз ету үшін күшейту. Төртінші-жаңа шынайылық шеңберінде қолданыстағы стратегиялар мен қолдау құралдарын қайта ойластыру.

COVID-19 пандемиясынан туындаған қазіргі экономикалық дағдарыс бұрын-соңды болмаған ерекше, өйткені ол экономиканың көптеген салаларына әсер етті. Олардың көпшілігі клиенттерді және олармен бірге бизнесті жоғалтпау үшін туындаған жағдайларға бейімделуге мәжбүр болды.

Бұл ретте, ең алдымен экономикалық дағдарыстан ШОБ секторы зардап шекті. ЭЫДҰ елдерінде жұмыс орындарының 60% - ы және ЖІӨ-нің 50-60% - ы ШОБ-қа тиесілі екенін ескере отырып, осы елдердің үкіметтері отандық бизнесті қолдауға айтарлықтай күш жұмсады. Негізгі шаралар төлем қабілеттілігін қалпына келтіруге, ішкі сұранысты ынталандыруға, банкроттық рәсімдерін жеңілдетуге және бизнесті тез және кедергісіз қайта бастауға жағдай жасауға бағытталған.

Қазақстан экономикасындағы ШОБ үлесі ЖІӨ-нің 30,8% - ына жетеді және 3,3 млн адамды жұмыспен қамтамасыз етеді, бұл жұмыспен қамтылған халықтың жалпы санының 37% - ын құрайды. Өнім шығарудың ең көп үлесі (88%) шағын (15-100 адам) және орта (101-250 адам) кәсіпорындарға тиесілі, бұл ретте олар жұмыс істеп тұрған ШОБ субъектілерінің 20% - ын ғана құрайды. ШОБ ¼ субъектілері мен жұмыспен қамтылғандардың жартысына жуығы Алматы мен Нұр-Сұлтанда жұмыс істейді. ШОБ субъектілерінің 2/3-і және жұмыспен қамтылғандардың жартысы еңбек өнімділігі төмен салаларда ұсынылған: көтерме сауда, ауыл шаруашылығы, қызмет көрсету салалары. ШОБ секторын қалпына келтіру және кәсіпорындардың тоқтап қалуына жол бермеу, сондай-ақ жұмыссыздықтың өсуі міндеттері мемлекеттің экономикалық саясатында ең басым болып отыр [1].

Пандемия салдарынан әлем елдерінде шағын және орта бизнестің қызметі тоқтап, кейбірі күнделікті табысын жоғалтса, ал кейбірі банкроттық жағдайдың алдында тұр. Халықаралық еңбек ұйымының мәліметінше банкроттық жағдайдың алдында тұрған кәсіпорындардың саны – 436 миллионнан асып түседі.

ШОБ өкілдерін қолдау, көмек көрсету кез-келген мемлекеттің негізгі басымдықтарының бірі. Өйткені, Дүниежүзілік банктің мәлімдеуінше, әлемдік бизнестің 90%-ын шағын және орта бизнес өкілдері құрайды. Business Insider порталының айтуы бойынша, табиғи апаттар ШОБ-тың 40%-ының банкрот болуына әкеп соғады екен.

Вирусқа қарсы күресте алғашында адам денсаулығы мен оның өмірі үшін шаралар жүргізілген болса, енді экономиканы сақтап қалу үшін жанталас басталды. Көптеген мемлекеттер өздерінің стратегиялық және тактикалық жоспарларын қайта қарастырып, елдегі шағын және орта бизнесті сақтап қалу үшін және жұмыссыздық пен әлеуметтік мәселелерді ушықтырмау мақсатында түрлі бағдарламалар жасақтап шығаруда.

Коронавирустық пандемия кезінде ШОБ қолдау:

- Кредиттік кепілдіктер;
- Жеңілдікті несиелер;
- Жеке медициналық мекемелердің медициналық қызметтерге арналған шығыстарын өтеу;
- ШОБ тікелей субсидиялу;
- Жұмыскерлерді жұмыстан босатқысы келмейтін ШОБ қолдау;
- Салықтық жеңілдіктер.

Қазір шаралар тізімі кеңейтілген. 1 қыркүйектегі халыққа Жолдауында Президент Қасым-Жомарт Тоқаев экономиканың зардап шеккен секторларындағы барлық ШОБ кредиттері бойынша пайыздық мөлшерлемелерді жылдық 6% - ға дейін мемлекеттік субсидиялауды қамтамасыз етуді тапсырды. Ол төтенше жағдай енгізілген кезде 16 наурыздан бастап 12 айлық кезеңді қамтуы керек. Бұдан басқа, экономиканың неғұрлым зардап шеккен секторларында бизнес үшін айналым қаражатын толықтыру бағдарламасы кеңейтіледі. Ол 2020 жылы аяқталады деп жоспарланған болатын, бірақ мемлекет басшысы оны қамтуды кеңейте отырып, 2021 жылдың соңына дейін ұзартуды тапсырды. Қаражат 200 млрд теңгеге ұлғайтылып, бағдарламаның жалпы көлемін 800 млрд теңгеге дейін жеткізеді, бұдан басқа, жұмыспен қамтуды қолдау маңызды болып қала береді. Дағдарыс кезінде ең көп зардап шеккен салалардағы бизнес үшін олар жалақы қорына жүктемені азайтады. Бюджеттен тыс қорларға еңбекақы төлеуден түсетін аударымдар жыл соңына дейін жойылуға тиіс.

Барлық компаниялар нарықтағы белгісіздік жағдайларына тез бейімделуі керек, ал ШОБ ірі компаниялармен салыстырғанда әсіресе осал. Бұл осалдық үш факторға байланысты.

1 - Тұтынушылық сұраныстың күрт төмендеуі кезеңінде өмір сүру үшін жеткіліксіз қол жетімді өтімділіктің төмен көлемі. Мысалы, ЭЫДҰ сауалнамасының деректері бойынша ШОБ кәсіпорындарының жартысынан астамы кірістердің күрт төмендеуіне тап болды, ал операциялық қызметті қолдау үшін қолжетімді резервтер 2 айдан аз уақытқа жетеді. АҚШ-та ШОБ кәсіпорындары орта есеппен 27 күнге ғана бос ақша қорына ие. Қазақстанда жағдай ұқсас.

2 - Икемді емес жеткізу тізбектері және операциялық процестер. Шағын көлемді болғандықтан, ШОБ кәсіпорындары көбінесе пандемия салдарынан қатты зардап шеккен және ұзартылған жеткізілім тізбегіне тәуелді, ал компания менеджменті бұған айтарлықтай әсер ете алмайды немесе ағымдағы кезеңде тез өзгерте алмайды. Сондай-ақ, олардың жұмыс процестерін қатаң санитарлық-эпидемиологиялық стандарттарға сәйкестендіру әлдеқайда қиын. Мұның бәрі, сайып келгенде, өзіндік құнның өсуіне және бәсекеге қабілеттіліктің төмендеуіне әсер етеді.

3 - Ең көп зардап шеккен секторлардағы ШОБ-тың диспропорциялық өкілдігі. Кейбір секторлар пандемиядан әлдеқайда көп зардап шегеді және оларды қалпына келтіру кезеңі ұзағырақ болады. Бұл салаларға туризм, тамақтану, сауда, ойын-сауық және басқа да қызметтер жатады. ЭЫДҰ деректеріне сәйкес, осы секторлардағы ШОБ үлесі экономикадағы ШОБ-тың орташа үлесінен әлдеқайда жоғары, жалпы кіріс көлемінің шамамен 60-70% - ы.

ШОБ дамушы елдерде жалпы жұмыспен қамтудың 45% - дан астамын қамтамасыз етеді, ЭЫДҰ елдерінде үлесі әлдеқайда жоғары, шамамен 70%. Сұраныстың кенеттен, күрт жоғалуы ШОБ-тің жұмыс істеу қабілетіне айтарлықтай әсер етеді, жұмыссыздық артады. Шағын және орта бизнесті қорғауға қабілетсіздік жалпы экономикаға әсер етеді және экономиканың кез келген қалпына келу жылдамдығына қауіп төндіреді. Біріншіден, адамдар кірістердің жоғалуына және белгісіздіктің жоғарылауына тап болғандықтан, шығындар мен тұтынудың төмендеуі ірі компанияларға жан-жақты әсер етеді. Сол сияқты дағдарыс экономикалық дамудың аймақтық күш-жігеріне күмән келтіруі мүмкін [2].

Қолданыстағы қолдау шаралардың тиімділігін арттыру үшін төрт бағытты ұсынуға болады. Олар күш-жігердің тиімділігін арттыру үшін өте маңызды болуы мүмкін. Алғашқы екеуі пандемияға тез арада жауап беруге арналған, ал соңғы екеуі-болашақта бизнеске қалай көмектесуге болатындығы.

1. ШОБ-тың мемлекеттік қолдауға қол жеткізуін жеңілдету. ШОБ-тың қолдау бағдарламаларына қатысуын кеңейту және олардың тиімділігін арттыру үшін мемлекеттік органдар қолдаудың дұрыс шараларын бірлесіп айқындауға, өтінімдер беру және уақтылы көмек алу процестерін оңайлатуға көмектесе отырып, олармен тікелей жұмыс істеуі тиіс. Мұндай іс-шараларды табысты өткізген елдер, әдетте, ШОБ-пен өзара іс-қимыл жасау үшін бірыңғай терезе құрады. Мысалы, Австралия Үкіметі ШОБ үшін қолжетімді қолдау

шаралары туралы ақпараты бар арнайы веб-сайт құрды және арнайы колл-орталықты іске қосты. Бұл тез кері байланыс алуға және қолдау шараларын бейімдеуге мүмкіндік берді.

Ең өзекті қолдау туралы ақпарат алғаннан кейін компаниялар оған тез қол жеткізуді қамтамасыз етуі керек. Мысалы, көбінесе күрделі өтінімдерді қажет ететін гранттар мен несиелер алу процестері, әсіресе бұл үшін бөлінген ресурстары жоқ ең кішкентай кәсіпорындар үшін кедергі болуы мүмкін. Әкімшілік процестерді оңайлата отырып, үкіметтер ШОБ-тың көмек бағдарламаларына қатысуын кеңейте алады. Мысалы, Канада бизнесті дамыту Банкі (BDC) шағын бизнеске 100 000 долларға дейін несие ұсынды, оны өтініш пен мақұлдаудан бастап 48 сағат ішінде онлайн режимінде алуға болады.

2. ШОБ-пен өзара әрекеттесудің тиімді экожүйесін қамтамасыз ету. Бұл көрсетілетін қолдау шараларының тиімділігін едәуір арттыруы мүмкін. Қажетті алғашқы қадамдарға әр түрлі тараптардың мүдделерін ескеру, ақпараттың қол жетімділігін арттыру және сұраныс пен ұсынысты нақты түсіну, яғни қанша ресурстар қажет және қанша қаражат бар екенін есептеу кіреді.

Сонымен қатар, бұл жүйе көрсетілген шаралардың әсерін мұқият қадағалайтын, бизнестен үнемі кері байланыс алатын, тәсілдерді бейімдейтін және Үкіметтің шешімдерін ұсынатын бақылау орталығы ретінде әрекет ете алады. Қазіргі уақытта көптеген үкіметтер прогресті әрдайым қадағалай алмайды, бұл бағдарламалардың тиімділігін арттыру үшін түзету шараларын қабылдау қабілетін шектейтін "соқыр" аймақтарды тудырады. Сонымен қатар, бұл жүйе ШОБ-тің салалық және аймақтық деңгейдегі мемлекеттік қолдау бағдарламаларына қатысуы туралы ақпарат береді; бұл түсінік экожүйе аясында тиісті мүдделі тараптарды жұмылдыру үшін маңызды.

3. Өмір сүру мақсатында қысқа мерзімді қолдау ғана емес, ұзақ мерзімді перспективада тұрақтылық пен бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз ету үшін әрекеттерді күшейту. Экономиканы қалпына келтіру жылдамдығы ағымдағы ынталандыру шаралары аяқталғаннан кейін ШОБ-тың қайта туылу және қалыпты операциялық қызметке оралу қабілетіне байланысты болады. Мемлекеттік органдар өз назарын ШОБ үшін ұзақ мерзімді перспективада барынша әсер ететін негізгі үш мәселеге: жергілікті нарыққа қолжетімділікті қамтамасыз етуге, экспорттық нарықтарға шығу бойынша қолдауға және еңбек өнімділігін арттыруға аударуы тиіс.

Біріншіден, мемлекеттік сатып алулардағы шағын және орта бизнестің үлесі барлық дерлік елдерге қарағанда төмен болып қалуда. Үкіметтер бүгінгі таңда ШОБ-тың Мемлекеттік сатып алуға қатысуын шектейтін Әкімшілік рәсімдер мен талаптарды жеңілдетуі мүмкін.

Екіншіден, кәсіпорындар жаһандық өндіріс тізбектеріне біріктірілген кезде белсенді дамуда. Пандемия жеткізу тізбегі мен халықаралық сауданы бұзды, ал ШОБ-тің бұзылған тізбектерді өздігінен қалпына келтіруге мүмкіндігі жоқ. Осыған байланысты шағын және орта кәсіпорындарды "интернационалдандыруды" Ұлттық экспорттық стратегиялардың негізгі элементтерінің бірі ретінде айқындау аса маңызды.

Соңында, өнімділікті арттыру бағдарламалары ШОБ-ты дамыту және оның халықаралық деңгейде бәсекеге түсу қабілеті үшін маңызды мәнге ие болады. Көптеген компаниялар дағдарысты еңсерген кезде, мысалы, электрондық коммерцияның жылдам шешімдерін енгізу арқылы, олардың тиімділігін одан әрі арттыру және олардың өмір сүруін қамтамасыз ету үшін инновациялар мен цифрландырудың өткір қажеттілігі бар. Үкіметтер өсімнің мөлшеріне, секторына және әлеуетіне қарай нақты басымдықтар қоя отырып, ШОБ үшін өнімділікті арттыру бағдарламаларын енгізуді жеделдетуге көмектесе алады. Мұнда тиімділікті жақсартудың жоғары әлеуеті бар.

4. Жаңа шындық аясында қолданыстағы стратегиялар мен қолдау құралдарын қайта қарастыру. Үкімет қолданыстағы стратегияларды қайта қарастыруды және оларды жаңа шындыққа бейімдеуді қарастыруы мүмкін. Мұнда үш бағыт бойынша ойлану керек.

Біріншіден, мемлекет басым секторларды анықтап, пандемиядан зардап шеккендерге қолдау көрсете алады, бірақ осы салаларға арнайы көмек түрлерін енгізу арқылы тез қалпына

келтіруді (мысалы, техникалық қызмет көрсету және құрылыс) жоспарлап отыр. Мұндай тәсіл эпидемиологиялық жағдайдың нашарлауы үшін экономикалық белсенділікті минималды тәуекелмен арттыруға көмектеседі. Тұтастай алғанда, әрбір сектор үшін оның ерекшелігі мен ұзақ мерзімді даму перспективаларын ескеретін шараларды көздеу орынды.

Екіншіден, үкіметтер айтарлықтай өсу әлеуеті бар жоғары өнімді және инновациялық компанияларды қолдау бойынша күш-жігерді жеделдете алады. Біздің талдауымызға сәйкес, бұл санатқа көптеген елдерде ШОБ-тың бар болғаны 2-3% - ы тиесілі, бірақ дәл осы компаниялар ШОБ-тың экономикасы мен жұмыспен қамтылуының 60% - дан астамын қамтамасыз етеді. Көбінесе қолдау шаралары барлық ойыншыларға бағытталған, мемлекеттің осы компанияларды анықтай білуі және оларға кірістердің өсуі мен жұмыс орындарын құру бойынша қарсы міндеттемелер жағдайында көмектесу шешуші болады. Мақсатты және масштабталатын техникалық қолдау Бағдарламалары және өнімдік инновацияларға, цифрландыруға және жаңа бизнес-модельдерді құруға бағытталған ұлттық платформаларды іске қосу болашақта аса маңызды.

Сонымен, үкіметтің жауабы жұмыс істеп тұрған компаниялардың өмір сүруін қолдауға бағытталған болса да, бұл күш-жігерді кәсіпкерлік мәдениетін дамыту және ШОБ-ты одан әрі дамыту мақсатында нақты коммуникациялық науқан толықтыруы керек.

Шағын және орта компаниялар дағдарыстан кейінгі кезеңдегі экономикалық қалпына келтірудің өмірлік қозғалтқышы болып табылады және көптеген үкіметтер мұны түсініп, пандемияға қарсы ынталандыру бағдарламаларын жүзеге асырды. Келесі қадам-ұзақ мерзімді перспективада ШОБ-ты жедел қалпына келтіруге және өсіруге көмектесетін жаңа шындықты ескере отырып, кешенді тәсілді қамтамасыз ету.

Қазіргі әлем үлкен көлемдегі дағдарысты бастан кешуде, ол оған дайын болған жоқ, тіпті бір жылға жуық уақыт өтсе де, пандемиядан туындаған жергілікті, жекелеген дағдарыстарды қалпына келтірудің тиімді стратегиялары туралы ұсыныстар жоқ, бұл шағын бизнестің дағдарыстық мінез-құлқын зерттеудегі қауіп-қатерден гөрі белгісіздік туралы тұжырым жасайды [3].

Жалпы алғанда, қазіргі жағдайда неғұрлым күрделі экономикалық проблемаларға тап болған экономика салаларында ШОБ үлесі өте жоғары-бұл автомобиль жасау, құрылыс, көтерме және бөлшек сауда, әуе көлігі, қонақ үй бизнесі, тамақтану, жылжымайтын мүлік және тұтынушылық қызметтер. Бұл ретте пандемия шағын бизнестегі бизнес-процестерді айтарлықтай өзгертуге мүмкіндік берді. Осылайша, электрондық коммерцияның өсуі байқалды-2020 жылдың қаңтарынан сәуіріне дейін бұл нарықтың көлемі 27% - ға өсті. Қазіргі жағдайдың ерекшелігі-мемлекеттер мен жергілікті үкіметтер (және, әрине, денсаулық сақтау жүйелері) пандемия дағдарысына жеткілікті дайын емес, көбінесе дайындық үшін ресурстар мен уақыт жоқ болды. Пандемия кезінде зардап шекпейтін мекемелер мен ұйымдарды табу қиын. Жалпы, үкіметтің ұсынылған дағдарысқа қарсы пакеті, әлемнің басқа елдеріндегі сияқты, салықтық ынталандырудың әртүрлі шараларын, қаржылық қолдау шараларын, әкімшілік жүктемені азайту шараларын қамтыды. Тұтастай алғанда, дағдарыс кезіндегі шағын кәсіпорындар қызметінің қаржылық құрамдас бөлігі олардың өз қызметінің тиімділігіне қарағанда қаржыландыруға көбірек тәуелді екенін көрсетеді, бұл шағын бизнесті қолдаудың мемлекеттік бағдарламалары, оның жұмысшыларын жұмыспен қамтамасыз ету дағдарысты басқарудың маңызды элементіне айналады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Влияние COVID-19 на ключевые сектора экономики Казахстана // <https://home.kpmg/kz/ru/home/insights/2020/05/covid-key-economy-sectors.html>
2. Кризис пандемии привел к темпам экономики Казахстана уровня середины 1990-х. Что будет дальше? // <https://inbusiness.kz/ru/news/27477>
3. Негативное влияние COVID-19 на экономику Казахстана – крупнейшее по масштабу за два десятилетия: Доклад Всемирного банка //

<https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/press-release/2020/07/22/the-covid-19-shock-to-kazakhstans-economy-largest-in-two-decades-world-bank-report>